

УДК 338.242.4.025.2(477)

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Сало І. А.¹, д.е.н., с.н.с.<https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>Степура Л. О.¹, аспірантка,<https://orcid.org/0000-0001-9000-3907>Івановський А. В.², аспірант,<https://orcid.org/0000-0003-0410-4352>¹ННЦ «Інститут аграрної економіки», Київ, Україна²Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, Україна<https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-23>

Предмет. Предметом дослідження є особливості формування економічної думки щодо ринкового регулювання в умовах трансформації економічних відносин в країні. **Мета.** На основі узагальнення результатів досліджень науковців запропонувати авторський підхід щодо формування системи державного регулювання ринкових відносин України. **Методи.** Для вирішення завдань дослідження використано такі методи наукового пізнання: теоретичного узагальнення, діалектичний, історико – логічний, аналізу й синтезу, індукції та дедукції методи та метод наукового абстрагування. **Результати.** Доведено, що на різних етапах становлення і розвитку ринкової економіки державне втручання у систему її функціонування набувало істотних змін. Встановлено, що в основу кейнсіанського підходу покладено припущення, що рівень цін постійний, річний фактичний обсяг національного виробництва, який в свою чергу відповідає розмірам доходу. Вважаємо, що за такого підходу не враховується також вплив зовнішньої торгівлі. Згідно з даною моделлю «доходи-витрати», рівновага в макроекономіці настає тоді, коли сукупні витрати дорівнюють національному продукту. Вважаємо, що функціонування ринку формується через інституції, які характеризують ступінь взаємодії структур, споживачів, регуляторні впливи на конкурентну політику підприємств, перерозподіл створеного продукту. Серед основних проблем інституціонального характеру розвитку ринкових умов у економіці країни можна виділити: повільну адаптацію ринкових інституцій та інститутів до умов господарювання; незадовільну модифікацію колишніх і нових ринкових інститутів; неузгодженість системи регулювання ринку, інституцій та інститутів із традиційними економічними відносинами; відсутність системного і комплексного забезпечення розвитку й регулювання ринку. **Сфера застосування результатів.** Результати проведених досліджень можуть бути використанні в процесі розробки системи макроекономічних заходів щодо розвитку адміністративно-територіальних утворень та країни в цілому.

Ключові слова: державне регулювання, ринок, економічна свобода, інституція, ринкова інституція.

THEORETICAL BASIS OF STATE REGULATION OF MARKET RELATIONS IN UKRAINE

Inna Salo¹, Ph.D., Economics, Senior Researcher,<https://orcid.org/0000-0001-6413-1550>Liudmyla Stepura¹, Postgraduate,<https://orcid.org/0000-0001-9000-3907>Andrii Ivanovskiy², Postgraduate,<https://orcid.org/0000-0003-0410-4352>¹National Science Center "Institute of Agrarian Economics", Kyiv, Ukraine²National University of Bioresources and Nature Management of Ukraine, Kyiv, Ukraine<https://doi.org/10.31073/foodresources2023-20-23>

Subject. The subject of the study is the peculiarities of the formation of economic thoughts regarding market regulation in the conditions of the economic relations transformation in the country. **Purpose.** Is to propose authors' approach to the formation of the system of market relations state regulation in Ukraine based on the summarizing of the scientific researches results. **Methods.**

*The following methods of scientific study were used to solve the research tasks: theoretical summarizing, dialectical, historical-logical analysis and synthesis, induction and deduction methods, and the method of scientific abstraction. **Results.** It has been proven that at various stages of the formation and development of the market economy, the scale of state intervention in the system of its functioning has been significantly changing. It is established that the Keynesian approach is based on the assumption that the price level is constant. The actual annual volume of national production corresponds to the income level. We believe that such an approach does not take into account the influence of foreign trade. According to this "income-expenditure" model, the macroeconomic equilibrium occurs when aggregate expenditures are equal to national product. We believe that the functioning of the market is formed through the institutions that characterize the degree of interaction of structures, consumers, regulatory influences on the competitive policy of enterprises, redistribution of created product. Among the main problems of the institutional nature of the development of market conditions in the country's economy, the following can be highlighted: a slow adaptation of market institutions and institutes to economic conditions; an unsatisfactory modification of former and new market institutions; an inconsistency of the market regulation system, of institutions and institutes with traditional economic relations; lack of systematic and comprehensive provision of market development and regulation. **Scope of results.** The results of the carried out research can be used in the process of developing the system of macroeconomic measures for the development of administrative and territorial entities and the country as a whole.*

Key words: state regulation, market, economic freedom, institution, market institution.

Постановка проблеми. Товарне господарство організованого ринку – модель ринкової економіки вищого рівня, що розвивається в умовах наявності різних форм економічного монополізму, державного регулювання економіки. Переважна більшість економістів єдині в оцінці того, що нині ринкова економіка вільної конкуренції неможлива у чистому вигляді. Створення цілісної системи ринків та виникнення таких форм організації цих ринків, які нейтралізують вільну гру ринкових механізмів, систематичне регулювання відтворювальних процесів державою, створення сучасної ринкової інфраструктури – ці та інші риси сучасної економіки призвели до суттєвої модифікації ознак товарного господарства, зокрема, до переходу від досконалої (вільної) конкуренції до недосконалої конкуренції, зміни поведінки товаровиробника за умов монополістичних обмежень ринку тощо.

Об'єктивна потреба у свідомому регулюванні всього суспільного господарства не просто очевидна, її реалізація стала фактом економічного життя всіх розвинутих країн із ринковим господарством. Весь досвід державного регулювання економіки, функції держави у забезпеченні соціальної та економічної стабільності у суспільстві, науково-технічного прогресу тощо свідчать про те, що йдеться не просто про вплив на хід відтворення, що мало місце і раніше, а про новий тип господарювання, коли свідомо та постійно регулюється все громадське господарство.

На необхідності державного регулювання економіки наголошували такі відомі вітчизняні вчені, як В. Г. Андрійчук, П. П. Борщевський, О. М. Варченко, В. П. Галушко, В. М. Геєць, М. Я. Дем'яненко, А. Д. Діброва, С. М. Кваша, І. І. Лукінов, О. М. Онищенко, Б. Й. Пасхавер, В. М. Трегобчук, П. Т. Саблук, В. П. Ситник, О. М. Шпичак, В. В. Юрчишин та багато інших дослідників.

Метою дослідження. На основі узагальнення результатів досліджень науковців запропонувати авторський підхід щодо формування системи державного регулювання ринкових відносин України.

Методи. Для вирішення завдань дослідження використано такі методи наукового пізнання: теоретичного узагальнення, діалектичний, історико – логічний, аналізу й синтезу, індукції та дедукції методи та метод наукового абстрагування.

Результати та обговорення. Принциповий висновок щодо необхідності такого регулювання було зроблено ще наприкінці минулого століття. Однак якщо взяти господарство розвинених країн, то лише в останні десятиліття він став підтверджуватись усією практикою регулювання економічного життя незалежно від доктрин, проголошуваних прихильниками лібералізму чи кейнсіанства.

Модель свідомо регульованої економіки – модель, яка враховує досвід світового економічного розвитку – з одного боку, має виходити із визнання великого потенціалу ринкової економіки, а з іншого – враховувати об'єктивну світову тенденцію до свідомого регулювання розвитку ринкової економіки суспільством в особі держави. Реальне функціонування такої моделі передбачає як створення розвиненої ринкової інфраструктури, так і оволодіння суспільством досвідом регулювання ринкових структур у вигляді нових форм дії економічного центру суспільства. Таким чином, історичний досвід функціонування свідомо регульованого типу громадського господарства показує, що його становлення відбувається в рамках загальносвітових тенденцій зміни типів громадського господарства та виступає у різноманітних формах. Варто зазначити, що на різних етапах становлення і розвитку ринкової економіки відношення державного втручання у систему її функціонування набувало істотних змін.

Вперше потреба в науковому обґрунтуванні межі державного управління життям суспільства, включаючи економіку, з'явилася за феодального устрою – наприкінці XVI – на початку XVII ст. Саме з цим пов'язані свободололюбиві ідеї Д. Локка, Т. Гоббса (Англія) і Ш. Монтеск'є, Д. Дідро (Франція), Вольтера про необхідність лібералізації суспільного життя. Вони розглядали свободу як необхідний елемент всієї сукупності індивідуальних прав і свобод, які виходять із самої природи людини [1]. Ідеї пріоритету економічної свободи були обґрунтовані у працях Д. Норса, П. Баугільбера, Б. Гурне, Ф. Кене [2]. Не акцентуючи увагу на філософських ідеях економістів того часу, зазначимо, що вони, як фізіократи, передбачали, з одного боку, митну лібералізацію вільного ринку зерна, а з іншого – мінімальне державне обмеження свободи правовими методами. Вважається, що саме Гурне увів термін *laissez faire*, що означає обмежену роль держави в економіці.

Західна класична макроекономічна теорія передбачає дві альтернативні концепції економічного регулювання – монетаризм та кейнсіанство. Класична теорія ідеалізує стихійний ринковий механізм. Так, економіка, на думку представників даного теоретичного підходу, завжди тяжіє до рівноважного стану. Класичний підхід передбачає, що економіка самостійно, без втручання ззовні, буде рухатися до точки рівноваги. На певному етапі економічних відносин наприкінці XVIII ст. монетаристський принцип «*laissez faire, laissez passer*» (у перекладі з французького – нехай кожний йде своїм шляхом) повністю виключав можливість макроекономічного регулювання економіки. Дану ідею вичерпно обґрунтував Адам Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів». Сутність вчення Сміта полягає в тому, що «ринкова система здатна до саморегулювання, в основі якої лежить «невидима рука» – особистий інтерес, пов'язаний із прагненням одержати прибуток. Він є основною мотивуючою силою економічного розвитку... Економіка буде функціонувати ефективніше, якщо виключити державне регулювання. Найкращий варіант – це дотримуватися політики невтручання держави...». Сутність даної теорії у спрощеному вигляді можна звести до наступного: якщо товаровиробники бачать, що за існуючими цінами їх товари більше не купуються, то вони за власною ініціативою використовують обидва механізми коригування, а саме: знижують як обсяги виробництва продукції, так і ціни на неї. Отже, жоден із економічних агентів не має стимулу відхилятися від точки рівноваги, яка визначає одночасно і загальний рівень цін, і розміри валового продукту [3, с. 332].

Однак ринкова організація економіки не здатна забезпечити рівновагу всіх елементів системи. Передумовами ринкової свободи та її об'єктивними обмеженнями у концепції Сміта є поділ праці та приватна власність. Поділ праці дає можливість кожному індивіду, який спеціалізується на конкретному виді праці та підвищує її продуктивність, обмінюватися різними продуктами із іншими суб'єктами господарювання. Приватна власність створює основу для відокремлення результату праці в його товарно-грошовій формі. Обмеження економічної свободи, на думку А. Сміта, може здійснюватися державою. Примусове обмеження економічної свободи необхідне тоді, коли свобода одних індивідів подавляється іншими суб'єктами. У деяких випадках можливе й

обмеження зовнішньої торгівлі державним протекціонізмом, коли це є відповідним заходом на введення іноземною державою митних бар'єрів або необхідністю захисту слабких галузей промисловості. Функціям державного регулювання відводиться «захисний» характер.

У основу неокласичної моделі відтворення покладено закон Сея, який сформульовано ще 1800 р., і згідно з яким пропозиція товарів породжує попит. Даний закон передбачає, що споживачі витрачають лише свій дохід і витрачають його повністю. Однак реально більшість людей робить накопичення, зберігаючи частину доходів, а підприємці часто використовують позикові кошти.

Смітівське трактування державного регулювання поступово коригувалося. Послідовників А. Сміта відносять до так званої класичної школи, пов'язаної з іменами Д. Рікардо, Ж. Сея, Д. Мілля, А. Маршалла, ідеї якої знайшли подальший розвиток у ряді сучасних неокласичних концепцій (монетаризм, теорія раціональних очікувань та ін.).

Так, Д. Мілля звернув увагу на можливі випадки «безсилля ринку». Тому, з одного боку, він підтримував принцип мінімального втручання держави в економіку, а з іншого – обґрунтував необхідність регулювання сфери освіти і соціально-трудових відносин, що виділяло його позицію із постулатів прихильників класичної доктрини. Ідея про те, що економічна свобода має цінність, оскільки вона корисна, обґрунтована Д. Міллем в трактаті «Про свободу» [4, с. 114] й характеризує своєрідність підходу економістів класичної школи до її змісту, який з деякими модифікаціями поширюється і на сучасну неокласичну школу. Даний методологічний підхід ґрунтується на твердженні, що вільний ринок, здатний до саморегулювання, є найбільш ефективним способом організації господарства.

Інший методологічний підхід до вирішення питання державного обмеження свободи в суспільстві відрізняє представників історичної школи (Мюллер А., Ліст Ф.). З позиції Ф. Ліста, «окрема людина ... не завжди вільною діяльністю сприяє інтересам суспільства ..., у тисячах випадків державна влада бачить себе змушеною обмежувати приватну промисловість» [5, с. 242–243]. У системі обмеження господарської свободи Ф. Ліст приділяв особливо велику увагу протекціонізму, який покликаний сприяти розвитку нових галузей промисловості та сільського господарства, залученню капіталів і продуктивних сил із-за кордону. Отже, в концепції представників історичної школи державне регулювання трактується як обмеження господарської свободи державою з метою розвитку продуктивних сил країни.

Серед існуючих підходів до розкриття проблеми економічної свободи можна відзначити маржиналістський підхід представників австрійської школи (Менгер К., Бем-Беварк Е. і Візер Ф.). Державні обмеження свободи у концепції австрійської школи були мінімальними. К. Менгер, наприклад, вважав, що «суспільні відносини змінюються і удосконалюються найкращим чином лише тоді, коли цей процес здійснюється не навмисно» [6, с. 129]. У даному випадку розглядається ідея «спонтанності» економічного розвитку і пріоритету ринкового механізму саморегулювання, яка в ХХ ст. була розкрита в конкурентній стратегії Ф. Хайека.

Значний інтерес становлять погляди інституційного напрямку (Веблен Т., Коммонс Д. та ін.), які аналізують економічну свободу та її обмеження із позицій рівних стартових можливостей вибору індивідів. Вони не виділяли об'єктивних обмежень ринкової свободи, однак її ступінь в інституційній концепції залежить від якості ринкового середовища, яке змінюється у процесі розвитку економічної системи. У розумінні інституціоналістів, ринок є не нейтральним механізмом розподілу ресурсів, а соціальним інститутом, який набуває глибоких змін разом із інституційною системою суспільства. При цьому в умовах високорозвиненої економіки, де вирішальний вплив мають великі компанії, посилюється роль неринкових регуляторів економічних процесів. У монополістичній економіці, в якій саморегулюючі ринкові сили не працюють, на думку французького інституціоналіста Ф. Перру, необхідним є механізм соціального контролю,

який би дав можливість використовувати потенційні можливості ринку, усуваючи його негативні риси і компенсуючи недоліки. Тому об'єктивно необхідні такі обмеження ринкової свободи, як створення системи соціального захисту від безробіття та використання системи індикативного планування на мікрорівні.

До кінця XIX ст. систематизуються і поглиблюються думки про об'єктивні та державні обмеження ринкової свободи. Так, А. Маршалл ввів поняття економічної свободи й визначив її «як свободу виробництва і підприємництва», об'єктивно обмежену необхідністю співпраці та асоціацій [7, с. 103]. Дані теоретичні зміни були зумовлені змінами загальних умов господарювання, концентрацією виробництва, монополізацією економіки, загостренням соціальних проблем. Внаслідок цього кінець XIX ст. став періодом значного зростання масштабів регулювання, які поширилися, як вказує А. Карсон, на ринок в цілому (антимонопольне регулювання) та на певні галузі господарства (залізничний, водний транспорт, виробництво електроенергії та ін.).

Представники неокласичного напрямку почали розглядати проблему поєднання свободи та її обмежень на рівні суспільного добробуту. Грунтуючись на ідеї про невідповідність приватної та суспільної вигоди, Г. Сіджвік показав, що система економічної свободи і конкуренції має певні недоліки. Вона «не забезпечує ефективного вирішення багатьох типів проблем виробництва», «нічого не говорить про ... ефективний розподіл суспільного багатства» «забезпечує усім свободу купівлі-продажу, але не рівності можливостей» [8, с. 76]. Тому завданням держави у XX ст., з його точки зору, стає ліквідація негативних наслідків свободи і певне вирівнювання економічних можливостей для кожного підприємця та індивіда.

З точки зору А. Пігу, державне обмеження ринкової свободи необхідне для створення «суспільних благ», усунення негативних наслідків побічних ефектів ринку (професійні захворювання, травми на виробництві, забруднення навколишнього середовища, безробіття і т.і.), рівномірнішого розподілу національного доходу [9]. Формами обмеження ринкової свободи, на його переконання, можуть бути державний контроль (прямий – у випадку регулювання діяльності монополій на ринку, непрямий – за допомогою податків і субсидій) і державне підприємництво. Вибір методів залежатиме від масштабів втручання, характеру галузі, яка потребує регулювання, об'єктивних оцінок компетентності органів, що здійснюють втручання, й ефективності реалізації поставлених цілей. У XX ст. постулати неокласичної школи виявилися невід'ємними аргументами на користь поєднання державного обмеження і свободи господарюючих суб'єктів у змішаній економіці. Стало очевидним, що економічна свобода можлива лише за умов складної й динамічної системи її державних обмежень у сфері виробництва національного багатства та його розподілу.

Нова епоха в розвитку теорії і практики державного регулювання пов'язана з ім'ям Д. Кейнса. У своїй праці «Загальна теорія зайнятості, процента і грошей» він поставив під сумнів провідний постулат неокласичної школи про спроможність ринкового механізму до саморегулювання і довів неможливість самоцілення економіки. Д. Кейнс розглядав поєднання свободи і несвободи як «взаємодію стихійного і свідомого, виходячи із моделі недосконалої конкуренції, якій не притаманний стихійний механізм відновлення рівноваги» [10, с. 217]. Центральним положенням кейнсіанської економічної теорії також є поняття макроекономічної рівноваги. Основним питанням макроекономічного аналізу Дж. Кейнс розглядав взаємний зв'язок між запланованими витратами і національним продуктом. Погоджуючись із трактуванням даного вчення теоретиками економічної теорії, можна зробити висновок, що в основу кейнсіанського підходу покладено припущення, що рівень цін постійний, річний фактичний обсяг національного виробництва, який в свою чергу відповідає розмірам доходу. Вважаємо, що за такого підходу не враховується також вплив зовнішньої торгівлі. Згідно з даною моделлю «доходи-витрати», рівновага в макроекономіці настає тоді, коли сукупні витрати дорівнюють національному продукту.

Основними характерними рисами кейнсіанської моделі регулювання є: по-перше, висока частка національного доходу, яка розподіляється через державний бюджет; по-друге, формування державного підприємництва на основі створення державних і змішаних підприємств; по-третє, широке використання кредитно-фінансових і бюджетно-фінансових регуляторів для стабілізації економічної кон'юнктури, згладжування циклічних коливань, підтримання високих темпів зростання і високого рівня зайнятості.

Кейнсіанська модель державного регулювання застосовувалася країнами Заходу більше двох післявоєнних десятиріч. У багатьох країнах приймалися закони, які закріплювали функції підтримки повної зайнятості й антициклічного регулювання за органами управління економікою, держава забезпечувала виконання питань охорони праці, надання допомоги бідним, було націоналізовано окремі галузі.

Дж. Гелбрейт, розвиваючи ідеї державного регулювання економіки, дійшов висновку про ефективність «планового капіталізму» [11]. Наукові розробки Гелбрейта набули конкретного змісту в плануванні багатьох сторін економічного життя Японії, Франції, Швеції та інших країн з ринковою економікою. Вважається, що реалізація концепції кейнсіанства після Другої світової війни у розвинутих країнах світу сприяла пом'якшенню циклічних коливань економік.

Однак під впливом економічної кризи 1979-1981 рр. сталися зміни в системі державного регулювання і склалася нова неконсервативна модель державного регулювання. Теоретичною основою цієї моделі були концепції неокласичного напрямку економічної теорії: монетаризм, економіка пропозиції і раціональних очікувань. Найбільш видатними представниками цих напрямів є М. Фрідмен (монетаризм), А. Лаффер і Д. Гілдер (концепція економіки пропозиції), Д. Мут, Р. Лукас і Л. Реппінг (теорія раціональних очікувань).

Трансформація моделі державного регулювання полягала у відмові від впливу на відтворення через попит, а замість цього – використання непрямих заходів впливу на виробництво. З цією метою, на думку прихильників економіки пропозиції, необхідно відтворити класичний ринковий механізм, свободу приватного підприємництва. Це дасть змогу забезпечувати економічне зростання за рахунок двох джерел – власних коштів, тобто капіталізації частини прибутку, і залучених коштів, – кредитів. Відповідно до цієї теорії економіки пропозиції необхідно створити сприятливі умови для нагромадження та підвищення ефективності виробництва.

Нині в різних країнах концепції Кейнса і Фрідмена покладені в основу державного регулювання, оскільки, на думку багатьох, держава і ринок – не вороги, а важелі, що доповнюють одне одного та забезпечують поступовий розвиток економіки, ефективне використання наявного потенціалу та ресурсів тощо. Обґрунтовуючи свої оцінки ролі держави в економіці, вчені й політики посилаються на дві симетричні теорії. Прихильники державної активності виходять з «провалу ринку», а неоконсерватори доводять необхідність приватизації і дерегулювання, наголошуючи на «провалі держави». Обидва підходи, без сумніву, мають право на існування, але абсолютизація дії ринкових або сил державного регулювання так само, як і їхня недооцінка, не мають достатніх підстав.

Розвиток ринкової економіки в другій половині ХХ ст. виявив тенденцію розширення масштабів діяльності й посилення ролі держави в економічній сфері. Мета держави в ринковій економіці – не коригувати ринковий механізм, а створювати умови для його вільного функціонування. Слід зазначити, що в багатьох промислово розвинутих країнах роль держави у сфері виробництва поступово скорочується, а у сфері розподілу і у питаннях формування економічної політики вона має тенденцію до зростання.

Найбільш розвинені системи державного регулювання економіки склалися в країнах Західної Європи (насамперед, у країнах-членах Європейського союзу), в Японії, в деяких державах Південно-Східної Азії. При цьому показовим є досвід державного регулювання економіки в Японії, Південній Кореї, Сінгапурі та інших країнах цього регіону, які в післявоєнні роки зробили ривок в економічному розвитку, і наочно продемонстрували, що

активна структурна політика, виважена й гнучка система протекціонізму не знижують можливості підвищення конкурентоспроможності виробництва. Це дає підстави для висновку, що державне втручання й регулювання не тільки не заважає, а й сприяє формуванню ефективної ринкової економіки. Для США, Канади, Австралії, де традиційно сильні позиції приватного капіталу, характерний нижчий рівень державного регулювання. Разом з тим, роль держави у цих країнах постлюється у розв'язанні завдань структурної політики, при зростанні соціальних проблем, росту інфляції і т.д. Тобто, незважаючи на декларування прихильності США та ряду інших промислово розвинутих країн світу до ліберальної моделі економіки, нав'язування ними через міжнародні фінансові інститути (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд та ін.), країнам з перехідною економікою, у тому числі й Україні, ідеології «мінімальної держави», вони здійснюють дуже суттєве державне втручання в економіку та соціальну сферу.

Отже, провідні країни світу до початку 80-х років наслідували кейнсіанські принципи регулювання економічної системи. Поряд із цим, у зв'язку із розширенням ринків і активізацією процесів глобалізації, у 80-х роках з'явилася обмеженість у передбачуваних цією теорією механізмах регулювання. У результаті, на зміну кейнсіанцям прийшли ліберали-неокласики і монетаристи. У провідних країнах в економічній політиці переважали рейганоміка і тетчеризм. Проте, наприкінці ХХ ст. проявилася обмеженість і цих теоретичних і практичних підходів.

У ХХІ ст. домінуючим стає синтетичний підхід, який повинен урахувати особливості сучасного етапу розвитку при виборі методів регулювання аграрних ринків і, зокрема, ринку м'яса. На необхідності урахування реальних умов вказували провідні представники обох теоретичних напрямів. Так, М. Фрідмен стверджував, що «...у реальному житті «чистих» систем» немає. У ринковій економіці зустрічаються елементи командної економіки у тих галузях, де або ринок неспроможний функціонувати взагалі, або ефективність є єдиною ціллю ...» [12, с. 55].

Засновник неокласичної школи лібералізму Ф. Хайек у своїй відомій книзі «Шлях до рабства» стверджує, що усі досягнення провідних країн у ХІХ–ХХ ст. пов'язані з тим, що вони підпорядкували свою господарську діяльність переважно ринковим принципам, а всі недоліки були спричинені відхиленнями від цих принципів та спробами «поліпшити» державне регулювання. У одній із своїх останніх праць «Згубна самовпевненість: помилки соціалізму» Хайек, обстоюючи свою ортодоксальну ринкову позицію, зазначає: «Суперечка про ринковий порядок є суперечкою саме про виживання економіки та суспільства – не більше і не менше!» [13, с. 93].

Діаметрально протилежну оцінку концепції «саморегульованого ринку» наводить К. Поланьї. На його думку, спроби цілком підпорядкувати йому економічну систему тягнуть за собою перетворення спільноти на його придаток, коли вже не економіка вписується у систему соціальних зв'язків, а соціальні зв'язки вписуються в економічну систему. Якби таку систему вдалося реалізувати, і ринок став єдиним вершителем долі людей, їхнього природного оточення і грошового обігу, то наслідки були б катастрофічними: «Ідея саморегульованого ринку ґрунтується на справжній утопії. Подібний інститут не міг би проіснувати скільки-небудь довго, не зруйнувавши при цьому людську та природну субстанцію спільноти ...» [14, с. 14]. Отже, з одного боку, ринок підпорядкував собі весь світ, а кількість товарів на ньому зросла до неймовірних масштабів, а з іншого, системи відповідних заходів утворили потужні інститути, покликані контролювати вплив ринку на працю, землю, гроші. Ця тенденція розвинулася у ХХ ст. і, як ми вважаємо, матиме ще важливіше значення у теперішній час, коли економіки країн вступають у період великих трансформацій.

Необхідність державного регулювання розвитку економіки визнано і в такій країні як США. Так, виступаючи 2008 р. у палаті представників конгресу, голова Федеральної резервної системи США Бен Бернанке визнав, що американській економіці не вистачає державного регулювання. Лише єдність державного регулювання і ринкових відносин

може забезпечити стійкий ріст економіки, оскільки вони є взаємодоповнюючими факторами. Таку точку зору виклав відомий американський економіст В. Леонтьєв: «... я думаю, що більш правильно роблять японці. У них, безперечно, є приватна ініціатива, але й держава відіграє велику роль, впливаючи на розвиток економіки у кращому напрямі. З усіх капіталістичних країн, у яких нині можна чогось навчитися, я би вибрав не США, а Японію» [15, С.49].

Отже, немає і не може бути ефективної соціально-орієнтованої ринкової економіки, яка ґрунтується на сучасних науково-технічних досягненнях без активної регулюючої ролі держави. Таких прикладів у світовій практиці немає. Водночас наслідки відходу держави із сфери регулювання ринкових відносин добре відомі. Приклад України може бути переконливим свідченням того, до чого може призвести витіснення держави із сфери економіки. Так, І. І. Лукинов зазначає, що „... немає підстав стверджувати, нібито з переходом до ринкової економіки державне регулювання взагалі не потрібне, бо регулятором виступає сам вільний ринок”. Такі політичні гасла не мають нічого спільного з досягнутим наукою... Однією з головних функцій держави є і буде у ХХІ ст. формування та здійснення високоефективної науково-технічної, соціально-економічної, ринкової, правової і духовної політики, що забезпечує сталий поступальний розвиток” [16, с. 8].

Вищевикладене дає підстави стверджувати, що за сучасних умов необхідність державного регулювання економіки України зумовлена наступними причинами. По-перше, держава має компенсувати негативні сторони ринку, що набуває особливого значення в період становлення ринкових відносин, інституційних перетворень та інтеграції економіки України у світову економіку. По-друге, дуже важливою є роль держави у регулюванні економічних відносин між господарюючими суб'єктами, галузями народного господарства і регіонами країни, а також між центром та регіонами. Слід враховувати, що національна економіка – це багаторівнева, багатоцільова і багатофункціональна система, в якій не тільки різні галузі та суб'єкти господарювання, а й різні регіони мають свої особливості та досить суперечливі інтереси. При цьому ринковий механізм не спроможний направити їх розвиток до однієї загальної мети, для цього потрібно забезпечити активне макроекономічне регулювання з боку держави. Відзначимо, що ринкові відносини ніколи не були ефективними у вирішенні питань соціальної справедливості у суспільстві, забезпечення зайнятості та надання соціальних гарантій.

Отже, як зазначає А. С. Гальчинський, «однією з центральних проблем економічної політики наступного періоду є переосмислення місця і ролі держави. Треба позбутися вкрай примітивного уявлення, буцімто «багато держави – мало ринку», і навпаки... Демонтуючи підвалини адміністративної економіки, ми порушили золоте правило: держава може залишити економіку там і тоді, де і коли будуть сформовані повноцінні ринкові механізми» [17, с. 10].

Ми поділяємо думку С. М. Кваші, що державне втручання у розвиток аграрного сектору економіки є необхідним і його доцільно здійснювати на трьох рівнях: на першому – як підтримка товаровиробників; на другому – як регулювання ринку і на третьому – як стимулювання національного споживача, [18]. За такого підходу два механізми регулювання – ринковий і державний – є взаємодоповнюючими та взаємопов'язаними. Причому кожний із них виконує свої завдання, а рівень економічної свободи визначається якістю ринкового середовища. Формою державного регулювання, на думку дослідника, є управління сукупним попитом з метою підтримки повної зайнятості за допомогою комплексу механізмів фіскальної та кредитно-грошової політики.

Зазначимо, що існує кілька функцій держави, які ринок принципово не може реалізувати, і на необхідності здійснення яких наголошують як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Насамперед, до зазначених функцій можна віднести інституційне забезпечення функціонування ринку, що полягає у підтриманні порядку, включаючи створення законодавчої бази і контроль за виконанням законів.

Висновки. Отже, функціонування ринку формується через інституції, які характеризують ступінь взаємодії структур, споживачів, регуляторні впливи на конкурентну політику підприємств, перерозподіл створеного продукту.

Серед основних проблем інституціонального характеру розвитку ринкових умов у аграрному секторі економіки можна виділити: по-перше – повільну адаптацію ринкових інституцій та інститутів до умов господарювання; незадовільну модифікацію колишніх і нових ринкових інститутів; неузгодженість системи регулювання аграрного ринку, інституцій та інститутів із традиційними економічними відносинами; відсутність системного і комплексного забезпечення розвитку й регулювання аграрного ринку.

По-друге, виробництво суспільних товарів і послуг, до яких можна віднести товари оборонного значення, послуги державного апарату і правоохоронних органів, дороги, освіти, охорону здоров'я, частково науку і консультування і т.д. Надання цих товарів і послуг держава бере на себе. Очевидно, що саме таку діяльність держави мав на увазі Адам Сміт, коли формулював свої відомі «три функції корони». Він зазначав, що законне право держави – робити те, що люди поодиночці не можуть осилити взагалі, або не спроможні робити дуже добре [3, с. 332].

По-третє, мінімізація трансакційних витрат, які держава може взяти на себе, наприклад, частину робіт з інформаційного забезпечення ринку, і тим самим знизити трансакційні витрати приватних фірм, забезпечити спрощення діяльності державного апарату, судової системи і т.д.

По-четверте, охорона здоров'я населення, яка полягає у здійсненні державою контролю якості продуктів харчування, недопущенні на ринок неякісної продукції, яка шкодить здоров'ю людей.

По-п'яте, стабілізація макроекономічних коливань, яка проявляється через відповідальність держави за протидію різким макроекономічним коливанням, запобігання безробіттю та значному росту інфляції, а також забезпечення певного економічного росту і добробуту громадян.

Бібліографія

1. Гусев В. І. Історія західноєвропейської філософії XII-XVII ст. К.: Либідь, 1994. 246 с.
2. Чуткий А. І. Економічна історія України: навч.-метод. посіб. : для студентів іст. ф-тів; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Кам'янець-Подільський : Друкарня "Рута", 2022. 155 с.
3. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. М.: Соцэкгиз, 1962. 684 с.
4. Милль Д. С. Основы политической экономии; пер. с англ. М.: Прогресс, 1980. 494 с.
5. Лист Ф. Национальная система политической экономии. СПб.: Изд. А.Э. Мертенса, 1891. 452 с.
6. Менгер К. Австрийская школа в политической экономике М.: Экономика, 1992. 494 с.
7. Маршалл А. Принципы экономической науки; пер. с англ. М.: Прогресс, 1993. Т.1. 415 с.
8. Економічна теорія: тенденції та розвиток системи економічних ідей : монографія / авт. кол.: Е. М. Забарна, Н. О. Задорожнюк, Н. І. Волкова [та ін.] ; за заг. ред. Е. М. Забарної. Одеса : Астропринт, 2018. 392 с.
9. Пигу А. Экономическая теория благосостояния: в 2-х томах. М.: Прогресс, 1985. Т. 1. 512 с.
10. Кейнс Джон Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Гелиос АРВ, 1999. 352 с.
11. Гелбрейт Дж. Новое индустриальное общество. М.: Прогресс, 1969. 690 с.
12. Фридман, Милтон. Капіталізм і свобода / пер. з англ. Неля Рогачевська. К.: Наш Формат, 2017. 216 с.
13. Хайек Ф. А. Дорога к рабству. ... Ошибки социализма. М.: Изд-во "Новости" при участии изд-ва «Catallaxy», 1992. 304 с.
14. Поланьи К. Великая трансформация: политические и экономические стоки нашего времени. СПб.: «Алетейя», 2002. 230 с.
15. Леонтьев В. В. Экономические эссе. Теория, исследования, факты и политика; пер. с англ. М.: Политиздат, 1990. 415 с.

16. Лукінов І. Методи і засоби державного регулювання економіки перехідного періоду. Економіка України. 1999. №5. С. 8–12.
17. Гальчинський А. Відновити дієздатність держави. Економіка України. 2000. № 8. С. 8-14.
18. Кваша С. М., Григор'єв С. О. Сутність та особливості аграрного ринку. Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка. 2016. Т. 21, Вип. 8. С. 56–59.

References

1. Gusev, V. (1994). Istoriia zakhidnoievropeiskoi filosofii XII-XVII st. [History of Western European philosophy of the 12th-Khup century]. K.: Lybid [Lybid], 246 p. [in Ukrainian].
2. Chutky, A. (2022). Ekonomichna istoriia Ukrainy: navch.-metod. posib.: dlia studentiv ist. f-tiv; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka [Economic history of Ukraine: educational method. manual: for students of f-tiv; Kyiv. National University named after Taras Shevchenko]. Kamianets-Podilskyi: Drukarnia "Ruta" [Printing house "Ruta"]. 155 p. [in Ukrainian].
3. Smith, A. (1962). Yssledovanye o pryrode y prychynakh bohatstva narodov. [Research on the nature and causes of the wealth of nations]. M.: Sotsekhyz [Socekiz], 684 p. [in russian].
4. Mill, D. (1980). Osnovu polytycheskoi ekonomyy. [Fundamentals of political economy]; per. from English. M.: Prohress [Progress], 494 p. [in russian].
5. List, F. (1891). Natsyonalnaia systema polytycheskoi ekonomyy. [National system of political economy]. SPb.: Yzd. A. Э. Mertensa [A. E. Mertensa], 452 p. [in russian].
6. Menger, K. (1992). Avstryiskaia shkola v polytycheskoi ekonomye [Austrian school in political economy], M.: Ekonomika [Economy], 494 p. [in russian].
7. Marshall, A. (1993). Pryntsypu ekonomicheskoi nauky. [Principles of economic scient]. Translate from English. M.: Prohress [Progress], V.1. 415 p. [in russian].
8. Zabarna, E., Zadorozhniuk, N., Volkova, N. (2018). Ekonomichna teoriia: tendentsii ta rozvytok systemy ekonomichnykh idei. [Economic theory: trends and development of the system of economic ideas: monograph; in general ed. E. M. Zabarnoi]. Odesa: Astroprint [Astroprint], 392 p. [in Ukrainian].
9. Pigou, A. (1985). Ekonomicheskaya teoriya blagosostoianiya: v 2-kh tomakh. [Economic theory of welfare: in 2 volume] M.: Prohress [Progress], T. 1. 512 p.
10. Keynes, John Maynard (1999). Obshchaia teoriya zaniatosti, protsenta y deneg. [General theory of employment, interest and mone]. M.: Helyos ARV [Helios ARV], 352 p. [in russian].
11. Galbraith, J. (1969). Novoe yndustrialnoe obshchestvo. [New industrial society]. M.: Prohress [Progress], 690 p. [in russian].
12. Fridman, Milton. (2017). Kapitalizm i svoboda. [Capitalism and freedom / transl. from English Nelya Rogachevskaya]. K.: Nash Format [Our Format]. 216 p. [in Ukrainian].
13. Hayek, F. (1992). Doroha k rabstvu. Oshybky sotsyalyzma. [Road to slavery. Mistakes of socialism]. M.: Yzd-vo "Novosti" pry uchastyi yzd-va «Catallaxy». [M.: "Novosti" publishing house with the participation of "Catallaxy" publishing house]. 304 p. [in russian].
14. Polanyi, K. (2002). Velykaia transformatsiya: polytycheskye y ekonomicheskyye stoky nashego vremeni. [The Great Transformation: Political and Economic Sinks of Our Time]. SPb.: «Aletheia» [Aletheia], 230 p. [in russian].
15. Leontiev, V. (1990). Ekonomicheskie esse. Teoriya, issledovaniya, fakti i politika; per. s angl. [Economic Essays. Theory, research, facts and politics. Translate from English]. M.: Polytyzdat [Politizdat], 415 p. [in russian].
16. Lukinov, I. (1999). Metody i zasoby derzhavnoho rehuliuвання ekonomiky perekhidnoho period [Methods and methods of state regulation of the economy of the transitional perio]. Ekonomika Ukrainy [Ukraine economy]. 5. pp. 8–12. [in Ukrainian].
17. Galchinsky, A. (2000). Vidnovyty diiezdatnist derzhavy. [Revealing the fiefdom of the state]. Ekonomika Ukrainy [Ukraine economy]. 8. pp. 8–14. [in Ukrainian].
18. Kvasha, S., Grigor'ev S. (2016). Sutnist ta osoblyvosti ahrarnoho rynku [The essence and peculiarities of the agricultural market]. Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Ekonomika [Bulletin of Odessa National University. Series: Economy]. V. 21, pp 56-59. [in Ukrainian].